

เหลียวหลัง แลหน้า นิตินิติปรัชญานิพนธ์ของไทย

Look Back, Look Forward on the Jurisprudence’s Writings in Thai

สมชาย ปรีชาศิลปกุล

คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 239 ถนนห้วยแก้ว ตำบลสุเทพ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50200

Somchai Preechasinlapakun

Faculty of Law, Chiang Mai University, 239 Huay Kaew Road, Muang District, Chiang Mai,
Thailand, 50200

E-mail : ajanlek@hotmail.com

Received: July 15, 2020; Revised: September 29, 2020; Accepted: November 11, 2020

บทคัดย่อ

บทความนี้ต้องการศึกษาถึงความเคลื่อนไหวของงานเขียนนิตินิติปรัชญาในสังคมไทย นับตั้งแต่ได้มีวิชาปรัชญาถือกำเนิดขึ้นมาเมื่อราว 4 ทศวรรษก่อน ซึ่งสามารถจัดแบ่งความเคลื่อนไหวของงานเขียนนิตินิติปรัชญาได้เป็น 2 ช่วงสำคัญ คือ หนึ่ง ระยะเวลาก่อตัวของความรู้ด้านนิตินิติปรัชญา สอง ระยะเวลาของการขยายตัวของความรู้

ในระยะแรก งานเขียนทางด้านนิตินิติปรัชญาจะสัมพันธ์กับการเรียนการสอนในสถาบันอุดมศึกษาอย่างมาก และมีการให้ความสำคัญกับแนวความคิดหลัก 3 กลุ่มด้วยกัน กล่าวคือ แนวความคิดสำนักกฎหมายบ้านเมือง สำนักกฎหมายธรรมชาติและสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ ในระยะต่อมา งานเขียนด้านนิตินิติปรัชญาได้ถูกผลิตขึ้นโดยไม่จำเป็นต้องสัมพันธ์กับการเรียนในสถาบันอุดมศึกษาเพียงอย่างเดียว รวมทั้งความรู้ทางด้านนิตินิติปรัชญาได้ขยายออกไปสู่ขอบเขตที่กว้างขวางมากขึ้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านที่สัมพันธ์กับแนวคิดทางสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์

ความรู้ทางด้านนิตินิติปรัชญาในสังคมไทยต้องเผชิญกับข้อจำกัดอันเนื่องมาจากระบบการศึกษาที่ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของวิชาชีพ, การยกย่องนักกฎหมายที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเฉพาะ

ด้าน อย่างไรก็ตาม ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในช่วงสองทศวรรษที่ผ่านมาได้ส่งผลท้าทายต่อระบบความรู้ทางนิติปรัชญาในสังคมไทยอย่างสำคัญ

คำสำคัญ: นิติปรัชญา, งานเขียนด้านนิติปรัชญา, การศึกษากฎหมาย

Abstract

This article is to study the dynamics of philosophy of law's writing in Thai society since the 4 decades ago. These writings can be classified into 2 phases: firstly, the phrase of establishment, secondly, the phase of expansion.

The first phase, writings on philosophy of law have related closely with university programs and focus in 3 main schools of thought: Legal Positivism, Natural Law School and Historical School of Law. Later phase, these writings are not linked directly to the university programs and have expanded the scope to the knowledge of social sciences and humanities.

Limitations of knowledge on philosophy of law in Thai society depend on the education system which it has been influenced by legal profession, the superiority of the legal specialist to general lawyers. However, the rapid changes during last 2 decades in Thai society have challenged the knowledge of jurisprudence significantly.

Keywords: Philosophy of Law, Writings on Philosophy of Law, Legal Education

1. สถานะของนิติปรัชญาในแวดวงความรู้นิติศาสตร์ไทย

สถาบันการศึกษากฎหมายในสังคมไทยให้ความสำคัญกับนิติปรัชญาในลักษณะที่แตกต่างกันไป จะเห็นได้จากการกำหนดให้นิติปรัชญามีสถานะที่แตกต่างกัน โดยในบางแห่งอาจเป็นวิชาบังคับที่นักเรียนกฎหมายทุกคนต้องเรียน หรือเป็นเพียงวิชาเลือกที่อาจเลือกเรียนหรือไม่ก็ได้ หรือในสถาบันการศึกษาบางแห่งก็อาจไม่ได้มีวิชานิติปรัชญาอยู่ในหลักสูตรไว้ อันหมายความว่า นิติปรัชญาไม่ได้เป็นความรู้ที่มีความจำเป็นสำหรับการสำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมายแต่อย่างใด

การจัดวางความรู้ด้านนิตปรัชญาในลักษณะที่แตกต่างกัน ในด้านหนึ่งอาจเป็นผลมาจากขอบเขตของความรู้ซึ่งเป็นพื้นที่คาบเกี่ยวระหว่างนิตศาสตร์และปรัชญา ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่า นิตปรัชญาคือปรัชญาประยุกต์ (Applied Philosophy) แขนงหนึ่ง โดยเป็นการศึกษากฎหมายจากแง่มุมทางปรัชญาเพื่อตอบคำถามพื้นฐานในแง่มุมต่าง ๆ เช่น กฎหมายแท้จริงแล้วคือสิ่งใด มนุษย์สามารถเข้าถึงกฎหมายได้ด้วยวิธีการอย่างไร เป็นต้น และอีกในด้านหนึ่งคงเป็นผลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลของวิชาชีพที่มีอยู่อย่างมากในการศึกษากฎหมายในสังคมไทย ดังจะพบว่า หากนักเรียนกฎหมายที่ต้องการประสบความสำเร็จในทางวิชาชีพนั้นไม่จำเป็นต้องมีความรอบรู้ในทางนิตปรัชญา ไม่ว่าจะเป็นหลักสูตรของการศึกษาของเนติบัณฑิตยสภา การสอบเพื่อให้ได้รับใบอนุญาตในการว่าความ การสอบเข้าดำรงตำแหน่งอัยการหรือผู้พิพากษา ก็ล้วนแต่ไม่ต้องมีการทดสอบความรู้ทางด้านนิตปรัชญา ด้วยข้อกำหนดดังกล่าวจึงไม่ใช่เรื่องน่าประหลาดใจที่สถาบันการศึกษาแต่ละแห่งจึงอาจพิจารณาให้ความสำคัญกับนิตปรัชญาไปตามความมุมมองของผู้รับผิดชอบหลักสูตรในสถาบันการศึกษาแต่ละแห่ง

แม้ว่าจะถูกประเมินจากสถาบันการศึกษาในลักษณะที่แตกต่างกันไป แต่ด้วยความเข้าใจว่าความรู้ด้านนิตปรัชญามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการทำความเข้าใจถึงแนวคิดพื้นฐานและความหมายในการดำรงอยู่ของระบบกฎหมาย ผู้เขียนจึงอยากทำความเข้าใจถึงการถือกำเนิดพลวัต และความท้าทายที่ความรู้ด้านนิตปรัชญาในสังคมไทยต้องเผชิญหน้าอยู่ในช่วงเวลาปัจจุบัน

บทความนี้มุ่งทำการทบทวนและทำความเข้าใจเกี่ยวกับสถานะทางความรู้ของ “นิตปรัชญา” ในแวดวงวิชาการทางด้านนิตศาสตร์ว่ามีอยู่ในลักษณะเช่นไร และพิจารณาความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในห้วงระยะเวลาประมาณ 4 ทศวรรษ นับตั้งแต่วิชาดังกล่าวได้ถือกำเนิดขึ้นภายหลังจากความพยายามปฏิรูปการศึกษากฎหมายที่นำโดยคณะนิตศาสตร์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อ พ.ศ. 2515 รวมทั้งจะประเมินถึงข้อจำกัดและความท้าทายที่มีต่อความรู้ทางนิตปรัชญาในสังคมไทย ด้วยความหวังว่าจะทำให้สามารถเกิดการผลักดันและสร้างความองงามให้เกิดขึ้นแก่นิตปรัชญาในพหุวัฒนธรรมในสังคมไทยได้เพิ่มมากขึ้น

2. ระยะก่อตัวของความรู้ด้านนิติปรัชญา (ทศวรรษ 2520 - 2540)¹

แม้ว่าการศึกษาที่สัมพันธ์กับความรู้ด้านนิติปรัชญาอาจปรากฏให้เห็นร่องรอยมา นับตั้งแต่การศึกษากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายโดยปรากฏอยู่ในส่วนหนึ่งของวิชาธรรมศาสตร์² หรือการศึกษากฎหมายในมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง ที่จัดขึ้นภายหลังจากการ เปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ซึ่งปรากฏการอธิบายถึงความหมายของกฎหมายในวิชา ประวัติศาสตร์กฎหมาย³ อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาอย่างเคร่งครัดแล้ว สามารถกล่าวได้ว่าวิชา นิติปรัชญาในแวดวงวิชาการนิติศาสตร์ของไทยเพิ่งจะถือกำเนิดมาได้ไม่ยาวนานมากนัก ช่วง ระยะเวลาที่ทำให้เกิดวิชานิติปรัชญาขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปรับปรุงหลักสูตรของ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เมื่อพ.ศ. 2514 – 2515 เหตุผลที่ทำให้ต้องมีการ ปรับปรุงหลักสูตรในห้วงเวลาดังกล่าวเนื่องจาก “มีความรู้ทั่วไปในวงผู้รู้ทั้งหลายในสมัยนั้นว่า นักนิติศาสตร์ในประเทศไทยมักจะถูกวิจารณ์ว่าเป็นผู้มีทัศนคติคับแคบและมีแนวโน้มที่จะ ยึดมั่นตัวบทกฎหมายตามตัวอักษรจนเกินไป โดยไม่คำนึงถึงความจริงและความเปลี่ยนแปลงของ สังคมและบ้านเมือง”⁴ จึงได้มีการปรับปรุงหลักสูตรพร้อมกับการบรรจุวิชานิติปรัชญาเข้าไปเป็น ส่วนหนึ่งของหลักสูตร⁵ โดยปรีดี เกษมทรัพย์ ได้เข้ามารับหน้าที่เป็นผู้บรรยายในวิชาดังกล่าวตั้งแต่ ใช้หลักสูตรใหม่⁶ และได้มีการจัดพิมพ์ตำรา “นิติปรัชญา” เพื่อประกอบการบรรยายวิชานี้ออกมา เมื่อ พ.ศ. 2526 ในระยะแรกของการจัดพิมพ์จะแบ่งออกเป็นสองส่วน โดยในส่วนแรกใช้ชื่อ

¹ มีเอกสารบางชิ้นที่อาจมีความสำคัญต่อการทำความเข้าใจถึงงานเขียนทางด้านนิติปรัชญาในช่วงเวลานี้ เช่น รองพล เจริญพันธุ์, *นิติปรัชญา* (กรุงเทพฯ : ฝ่ายตำราและอุปกรณ์การศึกษา มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2524), ถนัด คอมันต์, *ปรัชญากฎหมาย เอกสารประกอบการศึกษาสำหรับนิสิตนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530*) แต่ผู้เขียนไม่สามารถ ค้นหาค้นฉบับได้จึงทำให้การประเมินสถานะความรู้ในช่วงเวลานี้อาจจะขาดตกบกพร่องไปบ้าง แต่ก็คาดหมายว่าจะไม่กระทบ ถึงประเด็นหลักของบทความแต่อย่างใด.

² 100 ปี *โรงเรียนกฎหมาย*, (สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, 2540), 119.

³ ร. แลงการ์ด, *ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม 1*, (กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช, 2526), 1.

⁴ ปรีดี เกษมทรัพย์, *นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะ นิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539), 17.

⁵ ในคำนิยม ของปรีดี เกษมทรัพย์ ใน สมยศ เชื้อไทย, *ทฤษฎีกฎหมาย นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2548) หน้า 5.

⁶ ในคำนิยม ของปรีดี เกษมทรัพย์ ใน สมยศ เชื้อไทย, *ทฤษฎีกฎหมาย นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2548) หน้า 5.

เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญาชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง: บทนำทางทฤษฎี⁷ และส่วนที่สองชื่อ เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญาชั้นปริญญาตรี ภาคสอง: บทนำทางประวัติศาสตร์⁸

สำหรับเนื้อหาในเอกสารชิ้นแรกซึ่งเป็นบทนำทางทฤษฎีจะเป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจำแนกศาสตร์และสาขาวิชาความรู้ต่าง ๆ รวมถึงการชี้ให้เห็นลักษณะของวิชานิติศาสตร์ (Legal Science) และนิติปรัชญา (Philosophy of Law) สำหรับในเอกสารชิ้นที่สองจะประกอบด้วยเนื้อหาสามส่วนสำคัญ กล่าวคือ ส่วนที่หนึ่ง จะเป็นการพิจารณากฎหมายในเชิงวิวัฒนาการทั้งในเชิงสากลและกฎหมายของไทย ส่วนที่สอง จะเป็นการพิจารณาถึงแนวความคิดของสำนักความคิดสามกลุ่ม สำนักกฎหมายบ้านเมือง สำนักกฎหมายธรรมชาติ และสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ และส่วนที่สาม เป็นการพิจารณากฎหมายในประเทศที่เกี่ยวกับความยุติธรรม

ภายหลังจากนั้น มีการแก้ไขปรับปรุงและเพิ่มเติมเนื้อหาอย่างต่อเนื่อง โดยได้มีการรวมเนื้อหาของเอกสารทั้งสองชิ้นเข้าเป็นตำราและต่อมาได้กลายเป็นตำราหลักประกอบการเรียนการสอนวิชานี้ แม้ภายหลังปรีดี จะไม่ได้เป็นผู้รับผิดชอบบรรยายวิชานิติปรัชญาอันเนื่องมาจากวัยที่ชราและปัญหาด้านสุขภาพ แต่ตำรา **นิติปรัชญา**⁹ เล่มนี้ก็ยังคงเป็นตำราสำคัญเล่มหนึ่งในการศึกษาวิชานิติปรัชญาของคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (ตราบจนถึงเดือนมีนาคม พ.ศ. 2560 ได้มีการตีพิมพ์แล้วเป็นจำนวน 15 ครั้ง)

ในเชิงเนื้อหา ตำรานิติปรัชญาของปรีดี เป็นการศึกษาแนวความคิดทางด้านปรัชญา กฎหมายของตะวันตกด้วยการพิจารณาในมิติเชิงประวัติศาสตร์ซึ่งต้องการแสดงให้เห็นความคิดทางด้านกฎหมายในแต่ละช่วงเวลาที่มีสัมพันธ์กับความเปลี่ยนแปลงทางประวัติศาสตร์ นับตั้งแต่ยุคกรีก ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยาการมาจนถึงต้นศตวรรษที่ 20 โดยปรีดี ให้ความสำคัญเป็นอย่างมากกับแนวคิดทางด้านนิติปรัชญา 3 สำนักด้วยกัน คือ สำนักกฎหมาย

⁷ ปรีดี เกษมทรัพย์, *เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญาชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง: บทนำทางทฤษฎี*, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการบริการทางวิชาการ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526)

⁸ ปรีดี เกษมทรัพย์, *เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญาชั้นปริญญาตรี ภาคสอง: บทนำทางประวัติศาสตร์*, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการบริการทางวิชาการ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526)

⁹ ปรีดี เกษมทรัพย์, *นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 3, (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539).

บ้านเมือง (Legal Positivism)¹⁰ สำนักกฎหมายธรรมชาติ (Natural Law School) และสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ (Historical School of Law)

กรอบความคิดของปรีดี ได้มีอิทธิพลอย่างสำคัญต่อแนวทางการศึกษาวิชานิติปรัชญา ดังจะพบว่าเมื่อมีการตีพิมพ์ตำราเกี่ยวกับนิติปรัชญาออกมาในภายหลังก็จะเป็นไปตามกรอบที่ปรีดี ได้วางแนวทางไว้ ดังงานเรื่อง **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับนิติปรัชญา** (พิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. 2536) ของ สมยศ เชื้อไทย¹¹ (ผู้ซึ่งได้รับผิดชอบในการบรรยายวิชานิติปรัชญาสืบต่อมา) ตำราของสมยศ ก็ได้ดำเนินไปภายใต้กรอบที่ปรีดี ได้วางเอาไว้ ทั้งในด้านของการจัดหมวดหมู่ และแนวความคิดทางนิติปรัชญาก็ได้ให้ความสำคัญกับแนวความคิด 3 สำนัก ตามที่ปรีดี ได้บุกเบิกเป็นแนวทางไว้¹² อิทธิพลทางความคิดของปรีดี มีอยู่อย่างสำคัญต่อการวางแนวทางการศึกษาในวิชานิติปรัชญา ดังที่เขาได้รับการยอมรับว่ามีบทบาทในฐานะ “ผู้บุกเบิกการศึกษาวิชานี้ในประเทศไทยโดยแท้”¹³

ในห้วงระยะเวลาเริ่มต้นก็ยังมีงานเขียนเรื่อง **นิติปรัชญา** (พ.ศ. 2520)¹⁴ ของ รองพล เจริญพันธ์ ซึ่งรับหน้าที่ร่วมบรรยายวิชาดังกล่าวที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ในฐานะของที่ต้องรับผิดชอบเป็นที่ชัดเจนว่ารองพล ได้ตระหนักถึงความสำคัญและความแตกต่างของวิชานี้กับวิชากฎหมายอื่น ๆ ดังที่อ้างความเห็นของนักกฎหมายชื่อดังไว้ว่า “ในมหาวิทยาลัยชั้นนำของโลก นั้นโดยมาก เขาไม่ได้สอนกันแต่เฉพาะความรู้กฎหมายคือ Knowledge of law แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่จะสอนให้ซึมซาบเข้าไปในใจของนักศึกษาถึง ‘The spirit of the law’ ซึ่งแปลว่า ดวงจิตและวิญญาณของกฎหมาย”¹⁵

¹⁰ การแปลแนวความคิดดังกล่าวมาเป็นชื่อภาษาไทย จริญ โฆษณานันท์ ได้แปลว่า “ปฏิธานนิยมทางกฎหมาย” สามารถดูรายละเอียดได้ใน จริญ โฆษณานันท์, *นิติปรัชญา* พิมพ์ครั้งที่ 2 (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2532) บทที่ 2 ทฤษฎีปฏิธานนิยมทางกฎหมาย (Legal Positivism): การก่อตัวและบทบาทความสำคัญ

¹¹ สมยศ เชื้อไทย, *ทฤษฎีกฎหมาย นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 9, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2548).

¹² สำหรับการประเมินถึงอิทธิพลทางความคิดของปรีดี เกษมทรัพย์ ต่อการศึกษากฎหมายที่คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ สามารถประเมินได้ทั้งในด้านความสำเร็จและความล้มเหลว ดูรายละเอียดใน สมชาย ปรีชาศิลป์กุล, “ความสำเร็จที่ล้มเหลวของปรีดี เกษมทรัพย์” ใน *เมื่อตุลาการเป็นในแผ่นดิน*, (กรุงเทพฯ: bookscape, 2562), 162 – 169.

¹³ วิษณุ เครืองาม, *ความรู้เบื้องต้นทางปรัชญา* เอกสารประกอบการศึกษาสำหรับนิสิตนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (กรุงเทพฯ: นิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530), 16.

¹⁴ รองพล เจริญพันธ์, *นิติปรัชญา* (กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2520).

¹⁵ ความเห็นของ Pro. James Barr Ames ถอดความโดยรองพล เจริญพันธ์ อ้างถึงใน จริญ โฆษณานันท์, *นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2532), 2.

ต่อมา พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล แห่งคณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ อีกบุคคลหนึ่งที่มีความสนใจด้านนิติปรัชญาได้พิมพ์หนังสือ **นิติปรัชญา ภาค 1 : เล่มที่ 1 ว่าด้วยทฤษฎีพื้นฐานทางกฎหมาย**¹⁶ (พ.ศ. 2539) หนังสือเล่มนี้ได้นำเสนอแนวความคิดตามทฤษฎีกฎหมายธรรมชาติและสำนักกฎหมายบ้านเมืองเป็นหลักโดยเป็นเนื้อหาสำคัญของหนังสือฉบับนี้ ทั้งนี้แม้ว่าในเชิงภาพรวมจะยังคงเป็นการศึกษาตามแนวทางที่ปริติ ได้วางไว้ แต่พิธีชัย ก็ได้ขยายขอบเขตของการศึกษาให้กว้างขวางมากขึ้น โดยในส่วนของสำนักกฎหมายบ้านเมืองได้มีการอธิบายเพิ่มเติมถึงแนวความคิดของ Hans Kelsen ในเรื่องทฤษฎีความบริสุทธิ์แห่งกฎหมาย (Pure Theory of Law) อันเป็นแนวความคิดของสำนักกฎหมายบ้านเมืองที่ถูกพัฒนาในช่วงศตวรรษที่ 20 รวมถึงได้มีกล่าวถึงแนวความคิดแบบสังคมนิยมทางกฎหมายแบบอเมริกา อันเป็นแนวคิดในการวิเคราะห์กฎหมายที่ได้รับความนิยมอยู่ในสหรัฐฯ นับตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 เป็นต้นมา หากกล่าวโดยรวมแล้ว แนวความคิดนี้เชื่อว่า “กฎหมายคือสิ่งที่ได้มีการปฏิบัติในความจริง” (law is what law does) นอกจากนี้เขายังได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับแนวคิดนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยาและสังคมวิทยากฎหมาย ซึ่งแนวความคิดดังกล่าวไม่ได้เป็นที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางในแวดวงการศึกษากฎหมายในห้วงเวลาดังกล่าวแต่อย่างใด

เป็นที่น่าสนใจว่าภายใต้ห้วงระยะเวลาการก่อตัวของนิติปรัชญาซึ่งอยู่ภายใต้บรรยากาศของความไม่พึงพอใจต่อแวดวงวิชาการด้านนิติศาสตร์ที่ถูกพิจารณาว่ามีความ “คับแคบ” และไม่เท่าทันกับความเปลี่ยนแปลงทางสังคม ก็ได้มีการทำความเข้าใจต่อกฎหมายผ่านแนวความคิดที่ให้ความสำคัญกับหลักคุณค่าเกิดขึ้นควบคู่กันไปซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นเพื่อการโต้ตอบกับความไม่เป็นธรรมของระบบกฎหมายที่ดำรงอยู่ในห้วงเวลานั้น พนัส ทัศนียานนท์ ได้ค้นคว้าและเผยแพร่แนวคิดของปรัชญากฎหมายธรรมชาติเป็นการเฉพาะ ในงานเขียนเรื่อง **ปรัชญากฎหมายธรรมชาติ**¹⁷ (พ.ศ. 2523) เขาอธิบายเหตุผลของการเขียนงานชิ้นดังกล่าวว่า “มาจากความรู้สึกกลางแคลงใจของผู้เขียนที่มีต่อระบบกฎหมายและกระบวนการยุติธรรมของไทย เพราะตาม

¹⁶ พิธีชัย ไชยแสงสุขกุล, *นิติปรัชญา ภาค 1: เล่มที่ 1 ว่าด้วยทฤษฎีพื้นฐานทางกฎหมาย*, (กรุงเทพฯ: บริษัท สามเจริญพานิช, 2539).

¹⁷ พนัส ทัศนียานนท์ ได้เขียนบทความ “ปรัชญากฎหมายธรรมชาติ”, ลงในวารสารอัยการ ตั้งแต่เดือนมีนาคม 2523 จนถึงเดือนพฤศจิกายน 2523 และภายหลังได้รวมเล่มพิมพ์เผยแพร่ในชื่อ *ปรัชญากฎหมายธรรมชาติ* (พระนคร: เรือนแก้วการพิมพ์, 2524) แต่สำหรับฉบับที่ใช้อ้างอิงในที่นี้ เป็นฉบับที่พิมพ์ขึ้นใหม่อีกครั้งในชื่อเดิม ใน พ.ศ. 2543

ความรู้สึกของผู้เขียนในช่วงเวลานั้น กฎหมายในสังคมไทยมีหน้าที่เป็นเพียงเครื่องมือสำหรับการแสวงหาความชอบธรรมให้กับการใช้อำนาจรัฐ โดยไม่คำนึงถึงหลักนิติธรรม”¹⁸ การค้นคว้าถึงแนวความคิดทางด้านกฎหมายธรรมชาติจึงอาจเป็นหนทางหนึ่งที่จะช่วยให้คำตอบต่อปัญหาที่เผชิญอยู่ในขณะนั้น

รวมถึงการเผยแพร่นิติศาสตร์แนวพุทธของพระธรรมปิฎก¹⁹ ที่ได้ปรากฏขึ้นในห้วงเวลาต่อมา การให้คำอธิบายกฎหมายผ่านแนวความคิดทางพุทธศาสนาเป็นส่วนหนึ่งของแนวความคิดกฎหมายธรรมชาติที่ต้องอิงอยู่กับหลักคุณค่าและธรรมะ และส่วนที่สำคัญคือการใช้ปัญญาของบุคคลในการเข้าถึงหลักการที่แท้จริงของกฎหมาย และพระธรรมปิฎก ได้ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างของกฎธรรมชาติตามแนวคิดของพุทธศาสนาและตะวันตก โดยกฎหมายหรือวินัยคือการกำหนดขึ้นของมนุษย์ ส่วนกฎธรรมชาติคือธรรมะ ขณะที่กฎหมายธรรมชาติในมุมมองของตะวันตกเป็นการอธิบายว่าในสรรพสิ่งทั้งหลายมีกฎเกณฑ์บางอย่างกำกับควบคุมอยู่ แนวคิดเรื่องกฎหมายธรรมชาตาระหว่างตะวันตกกับพุทธศาสนาจึงมิใช่สิ่งเดียวกันแม้จะมีความสัมพันธ์กันอยู่ การให้ความสนใจกับแนวคิดปรัชญากฎหมายธรรมชาติจึงอาจเป็นส่วนหนึ่งของความพยายามที่จะแสวงหาคำตอบต่อปัญหาของระบบกฎหมายไทยในห้วงเวลาดังกล่าวซึ่งได้ถูกพิจารณาว่าอยู่ภายใต้อิทธิพลของแนวคิดสำนักกฎหมายบ้านเมือง²⁰

หนังสือนิติปรัชญาที่มีความสำคัญและมีส่วนอย่างมากต่อการบุกเบิกพรมแดนความรู้ทางด้านนิติปรัชญาคือ **นิติปรัชญา** (2531) ของจรัญ โฆษณานันท์²¹ หนังสือเล่มนี้เป็นตำราสำหรับอ่านประกอบในการศึกษาวิชานิติปรัชญาของมหาวิทยาลัยรามคำแหง ในเชิงภาพรวม หนังสือเล่มนี้มุ่งทำความเข้าใจนิติปรัชญาด้วยการจำแนกแนวความคิดทางปรัชญากฎหมายออกเป็นกลุ่ม และจะมีการศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์ รวมถึงข้อถกเถียงของแต่ละแนวคิดซึ่งจะทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจแนวความคิดในแต่ละสำนักได้อย่างชัดเจน

¹⁸ พันัส ทศนิยานนท์, *ปรัชญากฎหมายธรรมชาต*, (กรุงเทพฯ: ป. สัมพันธ์พาณิชย์, 2543), คำนำ.

¹⁹ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *นิติศาสตร์แนวพุทธ*, (กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539).

²⁰ บรีดี เกษมทรัพย์, *นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 12, (กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2555), 326 – 327.

²¹ จรัญ โฆษณานันท์, *นิติปรัชญา*, พิมพ์ครั้งที่ 2, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2532) หนังสือเล่มนี้พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2531

เขาได้อธิบายถึงแนวความคิดสำคัญทั้งสามสำนักกล่าวคือ สำนักปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย (Legal Positivism)²², สำนักกฎหมายธรรมชาติ และสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ และนอกจากนั้น จรัญ ยังได้เขียนถึงแนวความคิดร่วมสมัยมากขึ้น เช่น แนวความคิดของสำนักกฎหมายธรรมชาติในศตวรรษที่ 20 แนวความคิดทางกฎหมายแบบมาร์กซิสต์ (Marxist Theory of Law) และแนวความคิดสังคมนิยมทางกฎหมาย (Legal Realism) ทฤษฎีนิติศาสตร์เชิงสังคมวิทยา (Sociological Jurisprudence) รวมทั้งยังได้มีการหยิบยกประเด็นถกเถียงสำคัญทางนิติปรัชญามาอภิปรายเป็นหัวข้อ เช่น การเคารพและการตีแผ่ต่อกฎหมาย การควบคุมศีลธรรมโดยกฎหมาย เป็นต้น

นิติปรัชญาเล่มนี้จึงไม่เพียงการอภิปรายถึงแนวความคิดกระแสหลักซึ่งเป็นที่รับรู้และเป็นเสมือน “ทาบังคับ” ของหนังสือนิติปรัชญา แต่ยังได้มีการขยายพรมแดนความรู้ทางด้านนิติปรัชญาในแวดวงความรู้ด้านนิติศาสตร์ของไทยให้มีเขตแดนการรับรู้ที่เพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้ บทบาทของจรัญ ในการขยายพรมแดนความรู้ทางด้านนิติปรัชญาในสังคมไทยจะได้ปรากฏอย่างเด่นชัดในทศวรรษต่อมาเมื่อเขาพิมพ์เผยแพร่หนังสือนิติปรัชญาแนววิพากษ์ ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

นอกจากนี้แล้ว จรัญ ยังได้มีการตีพิมพ์ปรัชญากฎหมายไทย²³ งานเขียนชิ้นนี้มีความแตกต่างอย่างมากจากงานด้านนิติปรัชญาที่เกิดขึ้นในห้วงเวลานั้น เนื่องจากเป็นการมุ่งทำความเข้าใจถึงนิติปรัชญาที่ดำรงอยู่ในระบบกฎหมายของไทยอย่างละเอียดผ่านการวิเคราะห์เอกสารทางประวัติศาสตร์และที่เกี่ยวข้องกับกฎหมาย นับตั้งแต่สมัยสุโขทัย อยุธยา สิบมาถึงธนบุรี และรัตนโกสินทร์ อย่างไรก็ตาม ความสนใจในปรัชญากฎหมายไทยก็ยังคงอยู่ในขอบเขตที่ค่อนข้างจำกัดเป็นอย่างมาก สังเกตได้จากการตีพิมพ์งานเขียนที่ให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าวในหมู่นักกฎหมายไทยดูจะมีปรากฏอยู่ไม่มาก

²² ในหนังสือนิติปรัชญาของ จรัญ เขาได้แปลคำว่า Legal Positivism ว่าปฏิฐานนิยมทางกฎหมาย อันแตกต่างไปจากการแปลของปรีดี เกษมทรัพย์ ซึ่งแปลว่ากฎหมายบ้านเมือง การแปลที่แตกต่างกันนี้เขาไม่ได้เหตุผลไว้อย่างชัดเจน แต่ได้พยายามชี้ให้เห็นถึงรากศัพท์และที่มาของคำว่า positivism และทำการแปลในลักษณะที่สอดคล้องกับคำแปลที่มีอยู่ในภาษาไทยซึ่งนิยมแปลคำว่า positivism ว่าปฏิฐานนิยม

²³ จรัญ โฆษณานันท์, *นิติปรัชญา ภาคสอง ปรัชญากฎหมายไทย*, (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง, 2536)

สำหรับที่คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ได้มีเอกสารประกอบการศึกษานิติปรัชญา โดยวิชฌุ เครืองาม²⁴ โครงสร้างสำคัญของเอกสารชิ้นนี้ก็มีความใกล้เคียงกับงานของปรีดี โดยเฉพาะในสองส่วนแรก กล่าวคือในส่วนแรกจะว่าด้วยความรู้สาขาต่างซึ่งเกี่ยวข้องกับนิติปรัชญา ส่วนที่สอง จะเป็นการพิจารณาถึงความคิดนิติปรัชญาในทางประวัติศาสตร์ซึ่งเริ่มต้นจากยุคกรีก ยุคโรมัน ยุคกลาง ยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา ยุคหลังฟื้นฟูศิลปวิทยา และมีการจำแนกแนวความคิดออกเป็นกลุ่มสำคัญ โดยนอกจากแนวความคิดกระแสหลักแล้วก็มีอธิบายถึงสำนักฝ่ายคอมมิวนิสต์ สำนักสังคมนิยมทางกฎหมาย และสังคมนิยมทางกฎหมาย ส่วนที่สาม จะเป็นการอธิบายถึงความหมายของกฎหมาย ประเภทของกฎหมาย การนับถือกฎหมาย และบทบาทของนักกฎหมายสังคมปัจจุบัน ส่วนที่สี่ เป็นหัวข้อบางประเด็นทางนิติปรัชญา อย่างไรก็ตาม เนื่องจากเอกสารชิ้นนี้เป็นการจัดพิมพ์สำหรับผู้เรียนโดยไม่ได้มีการตีพิมพ์เผยแพร่อย่างกว้าง จึงทำให้การประเมินถึงคุณค่าของเนื้อหายังมีข้อจำกัดเป็นอย่างมาก

ทั้งนี้ จากการศึกษาถึงงานเขียนที่เกิดขึ้นในห้วงระยะเวลาที่ถือได้ว่าเป็นการก่อตัวของความรู้ทางด้านนิติปรัชญาในสังคมไทย หากกล่าวโดยสรุป งานทางด้านนิติปรัชญาในห้วงเวลาดังกล่าวมีลักษณะเด่นร่วมกันในประเด็นดังต่อไปนี้

ประการแรก ส่วนใหญ่ของงานเขียนถูกผลิตขึ้นในสถาบันการศึกษาโดยเฉพาะการศึกษาทางด้านกฎหมาย เป้าหมายของตำราหรือหนังสือทางด้านนิติปรัชญาจะเป็นไปเพื่อประกอบการเรียนการสอนเป็นสำคัญ ด้วยเงื่อนไขในลักษณะดังกล่าวจึงทำให้งานเหล่านี้มักอยู่ในแวดวงจำกัดเฉพาะนักเรียนทางด้านกฎหมาย โดยที่ไม่กระจายออกไปสู่สาธารณะอย่างกว้างขวาง

ประการที่สอง เนื้อหาหลักของงานเขียนจะให้ความสำคัญกับแนวความคิดซึ่งถือว่าเป็นแนวคิดสำคัญที่มีความสำคัญสำหรับการทำความเข้าใจ แนวความคิดหลักที่ได้รับความสำคัญคือสำนักกฎหมายบ้านเมือง สำนักกฎหมายธรรมชาติ และแนวความคิดสำนักกฎหมายประวัติศาสตร์ ทั้งนี้ งานเขียนบางส่วนอาจมีการให้ความสำคัญกับแนวความคิดอื่น ๆ เพิ่มเติม แต่ก็ขึ้นอยู่กับผู้เขียนแต่ละคนที่จะพิจารณาว่าแนวความคิดใดมีความสำคัญ และในการศึกษาถึงแนวความคิดแต่ละกลุ่มก็จะมีคำอธิบายถึงภูมิหลัง พลวัต และลักษณะเด่น ของแต่ละแนวความคิดว่าเป็น

²⁴ วิชฌุ เครืองาม, *ความรู้เบื้องต้นทางปรัชญา*, เอกสารประกอบการศึกษาสำหรับนิสิตนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530).

อย่างไร ซึ่งการอธิบายก็อาจเป็นทั้งในแง่ของการพิจารณาเชิงประวัติศาสตร์หรือการจำแนกแนวคิดแต่ละกลุ่มว่ามีอยู่อย่างไร

3. จาก “กระแสหลัก” สู่ “นิติปรัชญาทางเลือก” (ภายหลังทศวรรษ 2540)

ความเปลี่ยนแปลงในความรู้ด้านนิติปรัชญาได้ปรากฏตัวให้เห็นอย่างชัดเจนในทศวรรษ 2540 สืบเนื่องมาจนกระทั่งถึงทศวรรษ 2560 หากกล่าวโดยภาพรวม ในห้วงเวลาดังกล่าวนี้อย่างคงมีงานเขียนด้านนิติปรัชญาแบบ “กระแสหลัก” อันหมายถึงการศึกษานิติปรัชญาภายใต้แนวทางที่ปริตี เกชมทรัพย์ ได้บุกเบิกไว้เกิดขึ้นอย่างต่อเนื่อง โดยอาจมีความแตกต่างบ้างในแง่ของจุดเน้นหรือความสำคัญของผู้เขียนแต่ละคน หรืออาจมีการเพิ่มเติมประเด็นสำคัญที่เป็นข้อถกเถียงสำคัญทางนิติปรัชญาที่ตั้งรัฐ โฆษณานันท์ ได้นำเสนอเอาไว้ในงานเขียนของตน อย่างไรก็ตาม ให้ห้วงเวลานี้มีงานเขียนนิติปรัชญาที่ได้พยายามนำเสนอแนวทางในการศึกษารอบความคิดในแนวทางใหม่ ๆ ที่กว้างขวางและในงานหลายชิ้นได้เป็นการศึกษาอย่างละเอียดในหลากหลายประเด็นเพิ่มมากขึ้นเมื่อเทียบกับในห้วงทศวรรษที่ผ่านมา

สมชาย ปรีชาศิลปกุล ได้พิมพ์เผยแพร่ **นิติปรัชญาทางเลือก** (2546)²⁵ โดยในงานชิ้นเล็กๆ ชิ้นนี้ผู้เขียนได้ให้ความสำคัญกับแนวทางการวิเคราะห์กฎหมายด้วยกรอบความคิดซึ่งแตกต่างไปจากความสนใจของนิติปรัชญากระแสหลักอย่างมาก โดยได้นำเสนอแนวการวิเคราะห์ของแนวความคิดนิติสตรีศาสตร์ (Feminist Legal Theory), นิตศาสตร์แนววิพากษ์ (Critical Legal Studies), สัจนิยมทางกฎหมายแบบอเมริกา (American Legal Realism) จะพบว่าแนวความคิดดังกล่าวนี้เป็นความพยายามนำเสนอแนวความคิดการวิเคราะห์กฎหมายที่แตกต่างไปจากกรอบความคิดที่เคยถูกนำเสนอมาก่อนหน้า แม้ว่าแนวความคิดทั้งนิติสตรีศาสตร์และนิตศาสตร์แนววิพากษ์อาจมีกล่าวถึงอยู่บ้างในแวดวงวิชาการแต่ก็ยังไม่พบความพยายามในการทำความเข้าใจกับแนวความคิดอย่างชัดเจน (ทั้งนี้ อาจมีแนวความคิดบางส่วนอาจได้เคยถูกนำเสนอมาก่อนหน้าแล้ว กล่าวคือแนวความคิดสังคมนิยมทางกฎหมายได้เคยถูกนำเสนอในงานของจรูญ)

สำหรับกรอบการวิเคราะห์กฎหมายด้วยมุมมองแบบสตรีนิยม ได้ถูกนำเสนออย่างเป็นระบบและมีความครอบคลุมในงานเขียนของวิระดา สมสวัสดิ์ เรื่อง **นิตศาสตร์แนวสตรีนิยม**

²⁵ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, *นิติปรัชญาทางเลือก*, (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2546).

(2549)²⁶ ในงานชิ้นนี้ วีระดา ได้สำรวจทฤษฎีกฎหมายของนักสตรีนิยมไว้อย่างกว้างขวาง ได้แก่ สตรีนิยมแนวเสรีนิยม สตรีนิยมแนวลัทธิมาร์กซ์ สตรีนิยมแนวสภาวะแวดล้อม สตรีนิยมแนวรากเหง้า และสตรีนิยมหลังยุคสมัยใหม่ รวมถึงการอภิปรายในประเด็นผู้หญิงกับความยุติธรรมและ สิทธิมนุษยชน ทั้งนี้ วีระดา ได้เป็นบุคคลหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการผลักดันแนวความคิด นิติศาสตร์แนวสตรีนิยม ก่อนหน้าการพิมพ์หนังสือเล่มนี้ วีระดา ได้ใช้กรอบแนวความคิดดังกล่าว ในการอธิบายกฎหมายครอบครัว²⁷ อันถือเป็นความพยายามที่ทำให้สามารถเห็นแนวทางในการ อธิบายกฎหมายที่แตกต่างไปจากตำรากฎหมายทั่วไปที่มุ่งเน้นการอธิบายความหมายของ บทบัญญัติกฎหมายว่ามีความหมายอย่างไร และมีคำวินิจฉัยไปในแนวทางเช่นไร

อย่างไรก็ตาม งานเขียนที่มีผลอย่างสำคัญต่อการขยายพรมแดนความรู้ทางด้าน นิติปรัชญาให้กว้างขวางมากขึ้นเป็นงานของ จรัญ โฆษณานันท์ เรื่อง **นิติปรัชญาแนววิพากษ์** (2550)²⁸ ในงานเขียนชิ้นนี้ได้มีการอธิบายถึงแนวความคิดที่มากไปกว่าแนวความคิดกระแสหลักที่ ครอบงำแวดวงความรู้ทางด้านนิติปรัชญาของไทย จรัญ ได้อธิบายถึงแนวคิดนิติศึกษาแนววิพากษ์ (Critical Legal Studies), นิติศาสตร์แนวสตรีนิยม (Feminist Jurisprudence), นิติศาสตร์ แนวหลังสมัยใหม่ (Postmodern Jurisprudence), ทฤษฎีวาทกรรมแห่งกฎหมายและนิติรัฐ ประชาธิปไตยของฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) และปรัชญากฎหมายจีน สามารถกล่าวได้ว่า เนื้อหาของแนวความคิดเกือบทั้งหมด (ยกเว้นปรัชญากฎหมายจีน) เป็นแนวความคิดทาง นิติปรัชญาที่ได้ถูกพัฒนานับตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 สืบเนื่องมาจากกระทั่งต้นศตวรรษที่ 21 และ แนวความคิดเหล่านี้เป็นประเด็น “ร่วมสมัย” ที่ได้รับความสนใจอย่างกว้างขวางในโลกวิชาการของ ตะวันตก แต่ประเด็นเหล่านี้อาจไม่ได้ความสนใจในแวดวงนิติปรัชญาในสังคมไทยมากเท่าที่ควร งานชิ้นนี้จึงถือว่าเป็นหลักหมายสำคัญต่อการเสริมสร้างความรู้พื้นฐานทางนิติปรัชญาให้กระแส ความคิดที่ร่วมสมัยมากขึ้น (สำหรับประเด็นปรัชญากฎหมายจีนที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนชิ้นนี้ อาจเป็นประเด็นที่มีความแตกต่างออกไป เนื่องจากเป็นการพิจารณากฎหมายภายใต้กรอบทาง ความคิดที่อิงอยู่กับความเป็นชาติอันแตกต่างไปจากแนวความคิดอื่น แต่คงเป็นประเด็นที่จรัญ มีความสนใจส่วนตัวและพิจารณาว่ามีความสำคัญจึงได้นำมาอยู่ในหนังสือเล่มนี้)

²⁶ วีระดา สมสวัสดิ์, *นิติศาสตร์แนวสตรีนิยม* พิมพ์ครั้งแรก, (เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2549).

²⁷ วีระดา สมสวัสดิ์, *กฎหมายครอบครัว*, (กรุงเทพฯ: คบไฟ, 2540).

²⁸ จรัญ โฆษณานันท์, *นิติปรัชญาแนววิพากษ์*, (กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2550).

ความรู้ด้านนิติปรัชญาดูราวกับจะได้รับความสนใจที่มากขึ้นในทางสาธารณะ ดังปรากฏการจัดพิมพ์หนังสือที่มีใช้โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการเรียนการสอนเป็นการเฉพาะให้เห็นมากขึ้น ได้มีการแปลหนังสือ *Philosophy of Law : A Very Short Introduction* ซึ่งเขียนโดย Raymond Wacks (2558)²⁹ หนังสือเล่มนี้เป็นการปูพื้นฐานความเข้าใจเกี่ยวกับนิติปรัชญาโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับผู้ที่มีความสนใจโดยไม่จำเป็นต้องเป็นผู้มีความรู้ทางกฎหมาย และเนื้อหาของหนังสือนอกจากแนวความคิดกระแสหลักทางนิติปรัชญาไทยแล้วก็ยังคงครอบคลุมประเด็นใหม่ ๆ เช่น สิทธิกับความยุติธรรม, กฎหมายกับสังคม เป็นต้น

ทั้งนี้ ภายหลังจากที่แนวความคิดทางด้านนิติปรัชญาได้มีการลงหลักปักฐานและขยายพรมแดนความรู้ที่กว้างขวางมากขึ้นซึ่งปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่ทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา แต่ดูเหมือนว่าทิศทางสำคัญยังคงจำกัดอยู่เฉพาะในแง่ของการทำความเข้าใจเกี่ยวกับตัวแนวความคิดว่ามีเนื้อหาและขอบเขตในลักษณะเช่นไร งานที่มีความพยายามจะแสดงให้เห็นถึงการปรับใช้แนวคิดทางด้านนิติปรัชญาในการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ได้เกิดขึ้นในงานเขียนเรื่อง *การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดนความรู้*³⁰ ของสมชาย ปรีชาศิลปกุล หนังสือเล่มนี้มีความแตกต่างจากงานเขียนอื่น ๆ ที่มีก่อนหน้า โดยนอกจากจะเป็นความพยายามในการแนะนำถึงแนวความคิดอื่น ๆ ที่สามารถใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ประเด็นปัญหาทางกฎหมาย ได้แก่ แนวคิดแบบนิติสำนึก (Legal Consciousness), แนวคิดนิติศาสตร์แนวสตรีนิยม, แนวคิดนิติเศรษฐศาสตร์ (Law and Economics) และการวิจัยกฎหมายเชิงประวัติศาสตร์ งานชิ้นนี้ยังได้สำรวจถึงพรมแดนความรู้จากงานวิจัย (และวิทยานิพนธ์) ที่ได้มีการใช้แนวความคิดดังกล่าวมาเป็นแนวทางในการวิเคราะห์เพื่อแสดงให้เห็นถึงสถานะทางด้านความรู้ (state of knowledge) ของแนวคิดแต่ละกลุ่มที่ได้มีการนำมาปรับใช้กับประเด็นในทางกฎหมาย อันจะเป็นประโยชน์สำหรับการต่อยอดการวิเคราะห์ในแต่ละแนวทางที่กว้างขวางขึ้น ดังนั้น ในการทำความเข้าใจกับแนวความคิดทางนิติปรัชญาจึงพยายามชี้ให้เห็นความเป็นไปได้ต่อการนำมาใช้วิเคราะห์ปรากฏการณ์ อันเป็นการทำให้แนวความคิดนิติปรัชญาไม่ใช่เป็นเพียงแนวคิดที่อยู่บน “หอคอยงาช้าง” หากยังสามารถจับต้องได้อย่างเป็นรูปธรรม

²⁹ แวคส์, เรย์มอนด์, *ปรัชญากฎหมาย: ความรู้ฉบับพกพา* แปลโดย พิเศษ สอาดเย็น และธงทอง จันทร์างศุ, (กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิง เฮาส์, 2558).

³⁰ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, *การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดนความรู้* (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2558).

ปฏิเสธไม่ได้ว่าแนวโน้มของความเปลี่ยนแปลงในลักษณะเช่นนี้เป็นอิทธิพลทางความคิดที่มาจากตะวันตก ดังจะเห็นได้ว่านิติปรัชญาในโลกตะวันตกในช่วงปลายศตวรรษที่ 20 ถึงต้นศตวรรษที่ 21 มีแนวโน้มที่จะเป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับสาขาวิชาอื่น ๆ เพิ่มมากขึ้น³¹ ไม่ว่าจะเป็นแนวความคิดนิติศาสตร์สตรีนิยม, นิติและเศรษฐศาสตร์, กฎหมายและวรรณกรรม (Law and Literature), นิติศาสตร์ชาติพันธุ์วิพากษ์ (Critical Race Theory), นิติปรัชญาหลังสมัยใหม่ (Postmodern Jurisprudence) เป็นต้น แนวความคิดต่าง ๆ เหล่านี้เป็นผลจากการใช้มุมมองของศาสตร์และความรู้ด้านอื่นมาเป็นกรอบการมองควบคู่ไปกับความรู้ทางด้านกฎหมาย

อย่างไรก็ตาม พึงตระหนักว่าการให้ความสำคัญกับแนวทางการทำความเข้าใจภายใต้อิทธิพลทางนิติปรัชญาแบบกระแสหลักก็ยังคงปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่อง เช่น **นิติปรัชญา** (พ.ศ. 2557) ของดิเรก วรรสมาคม³² **ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา** (พ.ศ. 2561) ของวรเจตน์ ภาคีรัตน์³³ โดยในงานแต่ละชิ้นก็อาจมีการเพิ่มเติมเนื้อหาในส่วนที่ผู้เขียนให้ความสนใจเป็นการเฉพาะ ในงานของดิเรก ได้เพิ่มเติมเนื้อหาในส่วนของนิติปรัชญาไทย ซึ่งมีการอธิบายถึงกฎหมายในมองทางพุทธศาสนาซึ่งให้คำอธิบายว่ากฎหมายคือกฏมนุษย์ หรือกฏสมมติ ซึ่งมีความหมายถึงข้อตกลงร่วมกัน โดยเป็นการมองธรรมชาติของมนุษย์ที่ต้องฝึกและพัฒนาตัวเอง กฎหมายจึงไม่มุ่งเน้นเพื่อบังคับคนหากแต่เพื่อสร้างสภาพที่เอื้อให้กับมนุษย์ทุกคน อันเป็นแนวคิดที่แตกต่างไปจากตะวันตกอย่างสำคัญ³⁴

ขณะที่งานประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญาของวรเจตน์ เขาได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับแนวความคิดทางกฎหมาย การเมือง และรัฐ นับตั้งแต่ยุคกรีกมาจนกระทั่งถึงศตวรรษที่ 20 โดยนอกจากมุ่งอธิบายแนวความคิดของบุคคลที่มีบทบาทสำคัญต่อการพัฒนาแนวความคิดต่าง ๆ และเขายังให้ความสำคัญต่อบริบททางประวัติศาสตร์ของนักคิดของแต่ละสำนักเป็นอย่างมาก เนื่องมาจากความเชื่อว่า “โดยเหตุที่ว่าความคิดของมนุษย์คนหนึ่งไม่ได้ปรากฏขึ้นอย่างไร้สาเหตุ แต่โดยทั่วไปแล้วมักจะเป็นผลจากบริบททางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ ตลอดจนวัฒนธรรมใน

³¹ ตัวอย่างของแนวความคิดทางด้านนิติปรัชญาที่สะท้อนให้เห็นถึงการใช้แนวความคิดทางด้านสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ในการวิเคราะห์กฎหมายเพิ่มมากขึ้นได้ใน Gary Minda, *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence at Century's End* (New York and London: New York University Press, 1995).

³² ดิเรก วรรสมาคม, *นิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2557).

³³ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: อานกกฎหมาย, 2561).

³⁴ ดิเรก วรรสมาคม, *นิติปรัชญา พิมพ์ครั้งที่ 2*, (กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2563), 122 – 139.

ห้วงเวลาที่มนุษย์คนนั้นมีชีวิตอยู่ และในบางกรณีก็เป็นผลมาจากชีวิตส่วนตัวของมนุษย์ผู้นั้น”³⁵ การให้ข้อมูลเพิ่มเติมในลักษณะดังกล่าวย่อมจะเป็นประโยชน์อย่างยิ่งสำหรับผู้ที่ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์ความคิดทางด้านนิติปรัชญาที่สัมพันธ์กับเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์

ทั้งนี้ หากพิจารณาในเชิงภาพรวม จะพบว่างานเขียนทางด้านนิติปรัชญาที่เกิดขึ้นในห้วงเวลานี้มีลักษณะที่แตกต่างไปจากเดิม ดังต่อไปนี้

ประการแรก จะพบว่าการนำเสนอแนวความคิดนิติปรัชญาที่เกิดขึ้นไม่ได้มีลักษณะที่สัมพันธ์กับวิชาเรียนในสถาบันการศึกษาโดยตรงเฉกเช่นที่เคยเกิดขึ้นในระยะเริ่มต้น ดังจะเห็นได้ว่างานเขียนจำนวนมากไม่น้อยที่จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นสำนักพิมพ์ที่ไม่ใช่สถาบันการศึกษา ดังนั้นการจัดพิมพ์จึงย่อมมุ่งหมายที่จะ “ขาย” กับผู้สนใจในวงกว้างมากกว่าเพียงนักเรียนกฎหมายในสถาบันการศึกษา

ประการที่สอง มีการขยายพรมแดนความรู้สู่แนวความคิดอื่น ๆ เฉพาะอย่างยิ่งการนำเอาความคิดร่วมสมัยที่ปรากฏอยู่ในโลกวิชาการของตะวันตก เช่น นิตศาสตร์แนวสตรีนิยม, นิตศาสตร์แนววิพากษ์ หรือการวิเคราะห์แนวคิดสำนัก เป็นต้น ความเปลี่ยนแปลงนี้ได้ทำให้กรอบการพิจารณาทางด้านนิติปรัชญาหลุดพ้นจากอิทธิพลของนิติปรัชญากระแสหลักได้ไม่น้อย การขยายพรมแดนสู่แนวความคิดอื่น ๆ ในด้านหนึ่งก็อาจสัมพันธ์กับข้อถกเถียงในทางสาธารณะของสังคมไทยที่มีความเข้มข้นอย่างมากในประเด็นต่าง ๆ นับตั้งแต่ปลายทศวรรษ 2540 เป็นต้นมา เช่น ความชอบธรรมของการรัฐประหาร, การดื้อแพ่งต่อกฎหมายของประชาชน, ตุลาการภิวัตน์ เป็นต้น ซึ่งเปิดให้การถกเถียงในประเด็นปัญหาดังกล่าวไม่ได้ถูกจำกัดหรือผูกขาดไว้แค่เพียงความรู้ทางด้านกฎหมายเท่านั้น

4. ข้อจำกัดและความท้าทาย

การผลิตงานเขียนทางวิชาการที่เกี่ยวกับนิติปรัชญาในสังคมไทยนับตั้งแต่ระยะเริ่มต้นเมื่อราวทศวรรษ 2520 จวบจนกระทั่งผ่านไป 4 ทศวรรษ ได้สะท้อนให้เห็นถึงความสนใจของแวดวงวิชาการทางด้านนิติศาสตร์ของไทยได้อย่างสำคัญ ถึงแม้จะมีความเปลี่ยนแปลงที่แสดงให้เห็นถึงความพยายามในการขยายพรมแดนทางด้านความรู้ด้านนิติปรัชญาให้กว้างขวางมากขึ้น

³⁵ วรเจตน์ ภาคีรัตน์, *ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา*, (กรุงเทพฯ: อานกฤษหมาย, 2561), 7.

อย่างไรก็ตาม มีปัจจัยที่อาจเป็นอุปสรรคการพัฒนาความรู้ด้านนิติปรัชญา ซึ่งไม่อาจจะมองข้ามไปได้สำหรับผู้ที่ต้องการสร้างความงอกงามแก่ความรู้ด้านนิติปรัชญาในสังคมไทยดังต่อไปนี้

ประการแรก โดยที่การศึกษาทางด้านนิติศาสตร์ในสังคมไทยอยู่ภายใต้การครอบงำของวิชาชีพ อันหมายถึงการศึกษาที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนมีความรู้ที่สามารถประกอบอาชีพในทางกฎหมาย ไม่ว่าจะเป็นทนายความ นิติกร ผู้พิพากษา เป็นต้น อันเป็นผลให้การศึกษากฎหมายจึงเน้นไปที่การทำความเข้าใจกับระบบความรู้ที่ดำรงอยู่ (status quo) บุคคลที่สามารถที่จะจดจำและเข้าใจถึงระบบความรู้ไม่ว่าจะเป็นบทบัญญัติ คำอธิบายหรือแนวคำพิพากษา ก็จะได้รับ การประเมินว่าเป็นนักเรียนกฎหมายที่ประสบความสำเร็จ ขณะที่เป้าหมายของนิติปรัชญาประการหนึ่งคือมุ่งหมายให้ผู้เรียนสามารถตั้งคำถามและตรวจสอบถึงระบบความรู้ที่ดำรงอยู่ตลอดเวลา เป้าหมายที่แตกต่างกันอย่างมากรจึงทำให้นิติปรัชญากลายเป็นส่วนเกินของการศึกษากฎหมายในสังคมไทย

ประการที่สอง การจำแนกแยกย่อยในความรู้ด้านนิติศาสตร์ของไทยที่มีการแบ่งแยกออกจากกันอย่างค่อนข้างเด็ดขาดและมุ่งตอบสนองต่อประเด็นปัญหาในเชิงนโยบายหรือในทางปฏิบัติ กลายเป็นเงื่อนไขที่ส่งผลให้นักกฎหมายแต่ละคนที่จะกลายเป็น “ผู้เชี่ยวชาญ” ต้องมีความรู้ความเข้าใจลงไปในเรื่องละเอียดของแต่ละวิชาเฉพาะอย่างยิ่งที่เป็นความรู้เฉพาะหรือในเชิงเทคนิคที่เพิ่มมากขึ้น การจำแนกแยกย่อยเหล่านี้มีผลให้การพิจารณากฎหมายจึงมักไปในลักษณะของการ “เห็นพูกษ์แต่ไม่เห็นโพร”

ประการที่สาม แนวการศึกษาในนิติปรัชญาในสังคมไทยมักจะเป็นเพียงการมุ่งทำความเข้าใจต่อแนวความคิดของกลุ่มความคิดต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นการทำความเข้าใจในมิติทางประวัติศาสตร์หรือการจำแนกเป็นแต่ละกลุ่ม แต่ยังคงขาดการนำเอาแนวความคิดต่าง ๆ นี้ไปใช้ในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางกฎหมาย เพื่อแสดงให้เห็นว่าแนวความคิดทางนิติปรัชญานั้นสามารถเป็นประโยชน์ต่อการทำความเข้าใจกฎหมายได้อย่างไร เมื่อไม่สามารถแสดงให้เห็นถึง “พลัง” ของแนวคิดทางด้านนิติปรัชญาที่ย่อมเป็นการยากที่จะทำให้นักเรียนกฎหมายสามารถตระหนักถึงความหมายและความสำคัญของนิติปรัชญา

ประการที่สี่ ทิศทางของความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะการทำความเข้าใจกฎหมายผ่านแนวคิดอื่น ๆ ซึ่งมักอยู่ภายใต้อิทธิพลของกรอบคิดทางด้านสังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ ดังกรณีการวิเคราะห์กฎหมายในแนวทางกฎหมายและสหวิทยา หรือ (Law and ...) อาจทำให้เกิดข้อถกเถียงหรือการโต้แย้งว่าแนวความคิดในลักษณะเช่นนี้อาจไม่ใช่ขอบเขตของ

นิติปรัชญา หากเป็นการทำความเข้าใจกฎหมายในทางสังคมศาสตร์มนุษยศาสตร์มากกว่า มุมมองเช่นนี้ย่อมทำให้เกิดคำถามได้ว่าการจำแนกขอบเขตระหว่างศาสตร์ทางกฎหมายและความรู้ในมิติอื่นที่สามารถที่กระทำได้อย่างชัดเจนมากน้อยเพียงใด เฉพาะอย่างยิ่งในห้วงเวลาที่มีการจำแนกศาสตร์เป็นความรู้เฉพาะด้านได้ถูกตั้งคำถามอย่างรุนแรงว่าจะสามารถกระทำได้จริงหรือไม่

การพิจารณาถึงข้อจำกัดและความท้าทายดังที่กล่าวมา คงไม่ใช่สิ่งที่จะหาคำตอบอย่างชัดเจนได้จากแนวความคิดหรือจากกรอบความรู้แบบใดแบบหนึ่ง สำหรับผู้ที่สนใจต่อนิติปรัชญาคงต้องพิจารณาและทบทวนประเด็นดังกล่าวด้วยตนเองเป็นสำคัญในเบื้องต้น ดังเป็นที่เข้าใจกันว่าจุดมุ่งหมายของนิติปรัชญามีใช่เป็นเพียงการแสวงหาคำตอบสุดท้ายต่อประเด็นปัญหาในแต่ละเรื่อง หากต้องการสร้างจิตใจที่วิพากษ์และตั้งคำถามต่อมาตรฐานที่ดำรงอยู่ เมื่อเป้าหมายสูงสุดของนิติปรัชญาคือการทำมาเข้าใจต่อระบบกฎหมาย นิติปรัชญาก็จึงไม่ใช่เพียงไปให้ถึงเป้าหมายเท่านั้น หากยังเป็นการเดินทางที่จะเผยให้เห็นถึงเส้นทางที่ผ่านมาและหนทางที่จะเดินต่อไปข้างหน้าซึ่งอาจไม่มีวันสิ้นสุด (to travel rather than to arrive)

References

- Gary Minda. *Postmodern Legal Movements: Law and Jurisprudence at Century's End*. New York and London: New York University Press, 1995.
- จรัญ โฆษณานันท์. *นิติปรัชญา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์, 2532.
- จรัญ โฆษณานันท์. *นิติปรัชญาแนววิพากษ์*. กรุงเทพฯ: นิติธรรม, 2550.
- ดิเรก ควรสมาคม. *นิติปรัชญา*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2557.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. *นิติปรัชญา*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ: โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. *เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญาชั้นปริญญาตรี ภาคหนึ่ง: บทนำทาง ทฤษฎี*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการบริการทางวิชาการ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- ปรีดี เกษมทรัพย์. *เอกสารประกอบการศึกษาวิชานิติปรัชญาชั้นปริญญาตรี ภาคสอง: บทนำทาง ประวัติศาสตร์*. กรุงเทพฯ: คณะกรรมการบริการทางวิชาการ คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526.
- พนัส ทัศนียานนท์. *ปรัชญากฎหมายธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: ป. สัมพันธ์พาณิชย์, 2543.
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). *นิติศาสตร์แนวพุทธ*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม, 2539.
- พิรินัย ไชยแสงสุขกุล. *นิติปรัชญา ภาค 1: เล่มที่ 1 ว่าด้วยทฤษฎีพื้นฐานทางกฎหมาย*. กรุงเทพฯ: บริษัท สามเจริญพานิช, 2539.
- วรเจตน์ ภาคีรัตน์. *ประวัติศาสตร์ความคิดนิติปรัชญา*. กรุงเทพฯ: อานกกฎหมาย, 2561.
- วิระดา สมสวัสดิ์. *กฎหมายครอบครัว*. กรุงเทพฯ: คปไฟ, 2540.
- วิระดา สมสวัสดิ์. *นิติศาสตร์แนวสตรีนิยม*. พิมพ์ครั้งแรก. เชียงใหม่: วนิดาเพรส, 2549.
- วิชญ์ เครืองาม. *ความรู้เบื้องต้นทางปรัชญา เอกสารประกอบการศึกษาสำหรับนิสิตนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: คณะนิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2530.
- แวนเคส์, เรย์มอนด์. *ปรัชญากฎหมาย: ความรู้ฉบับพกพา*. แปลโดย พิเศษ สอาดเย็น และธงทอง จันทรางศุ. กรุงเทพฯ: โอเพ่นเวิลด์ส พับลิชชิง เฮาส์, 2558.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. *การวิจัยกฎหมายทางเลือก: แนวคิดและพรมแดนความรู้*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2558.
- สมชาย ปรีชาศิลปกุล. *นิติปรัชญาทางเลือก*. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2546.

“ประวัติศาสตร์ ภูมิปัญญา นักคิด นิตศาสตร์ไทย”

สมชาย ปรีชาศิลปกุล. *เมื่อตุลาการเป็นในแผ่นดิน*. กรุงเทพฯ: bookscape, 2562.

สมยศ เจื้อไทย. *นิติปรัชญาเบื้องต้น*. พิมพ์ครั้งที่ 9. กรุงเทพฯ: วิญญูชน, 2548.